

Szabó Árpád: Magyarország

IRODALOM ÉS FILOZÓFIA

Régebben nemigen volt szokás szabadon választhatni tankönyveket. Nemcsak a negyven évig „létező”-ben, előtte se. A Debreceni Református Kollégiumban például emberemlékezet (vagy legalábbis diákemlékezet) óta ugyanazokból a tankönyvekből tanulták, illetve tanították a retorikát, poétikát, lélektant, logikát, matematikát, fizikát; csak mintha a latin nyelvtant cserélték volna ki „modernebbre”, és a történelmet tanította Bödi bácsi (dr. Osváth Ödön) inkább a *Szigeti Veszedelem*ből, *A kuruc világ költészetéből* (Kardos Albert szerkesztésében) és *Mikes Leveleiből*; ez azonban jól beillett az ősi intézmény nyakas habitusába és hangulatába. Érthető volt hát a megrökönyödés, amikor Magyar tanár úr Lévay Ede vaskalapos matematikájának sokadik kiadása helyett Mattyasovszky Kasszián bencés tanár fejtörést kívánó (s megkövetelő!) új tankönyvét ajánlotta. De aki akarta, tanulhatta továbbra is a jó öreg protestáns Lévayból a „református” differenciálhányadost. (Mert megtanulni mindenkinek meg kellett; akkor még *kötelező* volt az iskolában a tanulás.) Mattyasovszky maradt a fejtörésre hajlamos kíváncsiaknak, és ez a választási szabadság tán még a „pápista” deriválnál is jobban bosszanthatta a református iskolaügy felkent őreit. De mit sem tehettek: akkor még csakugyan volt tanszabadság.

A választható tankönyvek mai paradicsomi (vagy inkább zsidvásári?) bőségében könnyű mosolyogni persze az öreg dogmatikus tanügyereken. Csak az a bökkenő, hogy ha a sok többé-kevésbé hasonló tankönyvi változat között felbukkan véletlenül valami merőben másféle, akkor azt vagy agyonhallgatják, vagy dühösen rácsap a szakma, sőt egyenesen az intellektuális élvonal, mint legutóbb Szabó Árpád és Ferge Gábor szép kicsi filozófiakönyvére (*Bevezetés a filozófiába*, 1993) a BUKSZ. Meglehet, Szabó Árpád és Ferge Gábor hasonló bűnt követett el, mint hajdan a debreceni kollégiumban Magyar tanár úr? Választásra kínáltak kíváncsi diákoknak gondolkozást kívánó (és megkívánó!) kérdéseket a filozófiából?

Egy tankönyv jóságának első és elengedhetetlen feltétele valószínűleg az, hogy ne hazudjon. Ezért is találta Bödi bácsi fején a szöveget, amikor a magyar történelmet a *Szigeti Veszedelemből*, a *Kurucvilág költészetéből* és *Mikes Kelemen leveleiből* tanította. Ennek a követelménynek megfelelően Szabó Árpád és Ferge Gábor egy szóval se állítja, hogy valamiképpen az egész filozófia levezethető vagy legalább megérthető a görögökéből. Mindössze azt állítják, hogy „az ókori filozófia alapos ismerete nélkül szóra érdemes foglalkozás a filozófia problémáival ma sem lehetséges”. A szóra érdemes foglalkozásnak a küszöbére vezetik el a diákokat, a filozófiai diszciplínák görög világban differenciálódott spektruma szerint, logikától esztétikáig. És mintha csak az esztétika elveit kívánna demonstrálni az egész könyv: mondatai megfogalmazásától a betűtípusig és a szedésig, sőt, a beszédes képekig minden részletében szép. Meglehet, ez éppen a jó tankönyv második kritériuma. Csúf könyvből ugyanis, legyen amúgy mégoly okos, aligha fog a szépség iránt tán legfogékonyabb életkorában az ember szívesen tanulni. Keats híres sorai – ezért is szavalják annyian s értik oly kevesen – elsősorban tán épp az ifjúságról (bár nem feltétlenül az ifjúsághoz) szólnak. Szabó Árpád professzori varázsának mindenestre az a titka, hogy megértette és közvetíteni tudja a *Grecian urn* fül-meg-nem-hallotta édes dalát.

Ebben az értelemben logikus – és ontologikus – folytatása a *Bevezetésnek* Szabó Árpád második tankönyve, a *Magyarság. Irodalom és filozófia*. „Olvasókönyv a filozófia és irodalom tanulásához”, fejtí ki az alcím. Az Előszó aztán megadja a „használati utasítást” az olvasmányokhoz: „tanuljunk meg filozófusszemmel olvasni”. S mindjárt be is mutatja egy ilyen olvasni tanulás példáját *Az ember tragédiájának* Prágai színével. A *Bevezetés* ismerői könnyen megérthetik a bőséges idézetekhez fűzött néhány találó mondatból, hogy a Kepler-jelenet szabályos filozófia, amelyből kiindulva eljuthatunk akár a modern analitikus tudományelméletek alapkérdéseire. „De szabad-e megelégednünk az elmélettel, a teóriával?... A gondolkodás elméletének csak akkor van igazán értelme, ha azt a gyakorlatban alkalmazni tudjuk.” Pont úgy, amint a Mattyasovszky-könyv – és a történelem – szerint a differenciál- és integrálszámítás értelme is az alkalmazásokból derül ki leginkább, s kiindulni is onnan indult ki. Hasonlóképpen a gondolkodás elmélete is a gyakorlatban gyökerezik. Sem a mindennapi beszédben, sem a tudomány nyelvén „nem tudunk egyebet közölni a másik emberrel, mint *fogalmakat*, csak ezekkel tudjuk elmondani neki a rajtunk kívül eső valóságra vonatkozó *gondolatainkat*”. Épp ennek az elmondásnak a „legáltalánosabb törvényeit kutató és rendszerező, főként a lét és a gondolkodás viszonyát vizsgáló tudomány”, a filozófia. „Már ebből is következik, hogy az élő filozófia a szervesen összetartozó közösség, a nemzet mindennapi problémáiból bontakozik ki.” Ezért van az, idézi Szabó Árpád Karácsony Sándort, „hogy magyar filozófiáért klasszikus költőinkhez kell fordulnunk, mert tudásaink közül szoktak ugyan egyesek filozofálni is, de nem magyarul”. Azaz, nem a szervesen összetartozó közösség mindennapi problémáiból kiindulva, amint azt poétáink és íróink szükségképpen tették, Janus Pannonius, de tán már az Ómagyar Mária-siralom óta. A magyar poézis évszázadaiból válogatott, kommentárokkal és jegyzetekkel ellátott szemelvényekkel lehet tehát leginkább érvényesen bemutatni a magyar filozófiát. Szabó Árpád három nagy témakörbe csoportosítja szemelvényeit s hozzájuk fűzött megjegyzéseit.

A *Történeti visszapillantásban* Janustól Bolyai Jánosig Szabó Árpád végigfut néhány óriáslépésben – a „lépőkre” is érte a szót – a magyar gondolkodás és az európai szellemiség viszonyán; bemutatja a honi világ szembesülését a korabeli Európával, a magyar szellem sorsát a honi visszahúzó és a többnyire legjobb esetben is legfeljebb

ha közömbös Nyugat között. Talán véletlen, de lehetetlen sorsszerűnek nem látni, hogy a visszapillantás Guarino lelkes soraival kezdődik; „Fogadd a tieid közé ezt a Janust, házi növendékemet, őt, aki nemzetiségére nézve magyar, erkölcsében olasz, tudományában csodálatos, sőt bámulatra méltó...” és Gauss öreg barátjához, Bolyai Farkashoz írt levelével végződik: „Most valamit a Fiad munkájáról. Ha azzal kezdem, hogy nem szabad dicsérnem, bizonyára megütődsz egy pillanatra. De azért nem tehetek: ha dicsérném, magamat dicsérném...” A két levél között „a Mohácsot túlélő reneszánsz” kivirágzása Balassa Bálint költészetében és humanizmusában, a honfitársai elmaradottságát felismerő és tanításukért szó szerint mindenét feláldozó Apáczai, az akadémiaalapítási terveitől *A magyar néző* sztoikus magányába visszahúzó Bessenyei, a Himnusz és a *Parainesis* magasáról az egész korabeli Európán kritikusan végigtekintő Kölcsey (egyike „közéletünk legnemesebb jellemeinek”), a *Szózat*, a *Gondolatok a könyvtárban*, az *Előszó*, *A vén cigány* ki tudja, milyen kollektív mélységekből feltörő látáit fenséges sorokba rendező Vörösmarty... a válogatás a hozzá fűzött kommentárokkal fölvezolja egy teljes magyar történeti ontológia körvonalait. Releváns mai tanulságokkal. „Népek hazája, nagy világ!» – olvassuk a *Szózatban*. Csakhogy a »népek hazája« nemigen ügyel a mi szózatainkra. Még kétségbeesett kiáltásainkra sem. Igazában nem is hazája ez még a népeknek, csak küzdőtere. Kis nép vagyunk, nagy, idegen érdekek útjában és keresztútjában... Vörösmarty, a nagy pesszimista alighanem optimista abban az egy sorban, amely föltételezi, hogy sírunkat Európa népei gyászkönyvekkel állnák körül. Ez éppen a mi tragikumunk és dilemmánk. Olthatatlanul vágyunk a nemzetek társaságára és az igazságra, amelynek uralkodnia kell a népek között éppúgy, mint az egyes emberek között. De ugyanakkor mégis hányszor kell egyedül éreznünk magunkat! Hiába kiáltunk és vágyakozunk, »a nagyvilágon e kívül nincsen számunkra hely«.» Ha így halad a világ – tehetjük hozzá –, meglehet, még ez is elvész, s nekünk marad a – Cs. Gyimesi Éva találó szép szavával – „Honvágy a hazában”.

A történeti visszapillantásból szervesen bomlik ki a második rész: *A magyar filozófia*. A módszer ugyanaz, és ugyanaz a kommentárok hangnemét meghatározó két alapkommentátor is: Szerb Antal és Babits Mihály. A poéták után tőlük idéz legbővebben Szabó Árpád. Így például hosszan idézi Babitsot, mikor a magyar gondolkodás absztrakcióktól idegenkedő és a kézzelfoghatót kedvelő vonásait tárgyalja: „...A magyar képzeletben semmi sem maradt általános, halvány vagy eszményi. Még a légies szárnyalás, a vallásos révület is tart nálunk valami kapcsolatot a földdel. A mi papunk a vaskos szavú, csaknem szabadszájú Pázmány Péter.” Lehet persze, hogy a példák, a Babitséi csakúgy, mint a Szabó Árpádéi, inkább csak azokat győzik meg, akik eleve ilyennek látják a magyart; s tán még azokat se mindig győzik meg a nemzetkarakterológiai általánosítások: „Nyílt szemű és nyílt szellemű nép vagyunk. Kultúránk ezer éve együtt halad Európa kultúrájával. Nyíltságunk mély életbölcességből, történelmünkéből fakad...” Melyik nép nem mondhatja el tájainkon magáról ugyanezt? El is mondja többnyire, hogy „az idegent egy évezreden át vendégszeretettel ölelte magához”. S ami a régmúltat illeti, még igaz is lehet. Románok, szlovákok, csehek, lengyelek, szlovének, horvátok, szerbek úgyszólván mind elmondták már magukról, hogy „nyelvünk a legkülönfélébb elemeket tudta befogadni, anélkül, hogy elvesztette volna a jellegét. Országunk sokszínűsége, történelmünk viszontagságai hozzászoktattak bennünket a benyomások folytonos záporához, az élmények váltakozásához. Ezzel a nyíltsággal fogadjuk a szellemi élményt is.” Ami nem azt jelenti, hogy mindez rólunk – vagy inkább önmagunkról festett ideálunkról – ne lenne elmondható. Ellenben közelebbi s távolabbi szomszédainkból csakúgyan senki több joggal nem mondhatja el magáról, mint mi,

hogy „irodalmunk egyik büszkesége a sok kitűnő műfordítás”. Hasonlóképpen találó a Babits-idézet: „Petőfi és Arany egyformán realisták. Vörösmartynál meg a Tündérhonba igyekvő Csongort váltig kíséri a sáros lábú Balga. A világirodalom legtisztább rajzú és legtárgyilagossabban tájfestő verseit a tüzes lírikus Petőfi írta. Itt minden gazdag, élesvonalú és konkrét. De még az is, aki olyan romantikus, mint Jókai, milyen élet-hűséggel ábrázolja ő is a színes világ apró figuráit! Akár középkori festőink a Krisztust ostromozó bajszos hajdút.” Amit különben a délnémet festőktől tanultak ők is, akár csak az osztrákok, és a sáros lábú Balga is elmegy szegről-végről Papageno rokonának. Azaz, a nemzeti sajátosságok, bár kétségteljesen megvannak, valahogyan szélesebb földrajzi és emberi sávba illeszkednek, és inkább tán valamiféle komparatiztikai skála szerint mérhetők, ahogyan például Fried István próbálja. Pontosan erre figyelmeztet különben *A magyar filozófia* című rész végén Szabó Árpád: „...a Duna-táj sorsában osztozik a magyarral együtt több más nép is. Bizonyos, hogy ezek a népek, amelyeket összefűz a közös sors és a sok mindenben olyan hasonló történelem, ha egyszer akarják, könnyen meg is érthetik egymást. Hiszen a magyar már amúgy is régen kevert néppé lett a honfoglalás óta. Mint József Attila írta...” és következnek az annyiszor idézett – és a napi politikában annyiszor megcsúfolt – strófák *A Dunánál* c. versből, szépen-pontosan rímeltetve Ady *Magyar jakobinusok dalára* és *A Duna vallomására*, csakúgy, mint Eötvös József kevésbé ismert, de nem kevésbé szép *Bucsujára*. Az Eötvöstől József Attiláig ívelő Duna-versekben Szabó Árpád hallatlanul világosan és finoman mutatja be, miként változott a Duna a tragikus nemzeti múlt szimbólumából („*Buda, Mohács, Nándornál elfutó, / Tán honom könnye vagy te, nagy folyó?*”) a „szelíd jövővel” biztató remény, a harcos békévé oldó emlékezés jelképévé. Szabó Árpád Babitsból, Aranyból, Petőfiből, Széchenyiből kiinduló magyar filozófiája logikusan torkollik a többség és a kisebbség egymáshoz való viszonyának a tárgyalásába, s egy reális – mert kézzelfogható és elképzelhető – megoldás álmába: „A többség mindig a nagyobb erő is. De a többség csak akkor élhet háborítatlan békében, ha tiszteletben tartja a mellette élő kisebbség autonómiáját. Mert a kisebbség, ha azt érzi, hogy nem élhet saját törvényei szerint, újra meg újra megzavarhatja, kérdésessé teheti a többség nyugalma, békéjét. Ezért a többség feladata és kötelessége, hogy megőrizze a kisebbség autonómiáját, *saját többségi autonómiája érdekében*, mert a kisebbségnek erre nincs se módja, se ereje.” S jó tan-könyvhöz és a magyar észjárás kézzelfoghatósági követelményének megfelelően még egyszer, személyhez szólóan is megismétli; mintegy „használati utasítást” csatolva az álomhoz: „Ha nem vagytok hajlandók elfogadni a másik embert *ellenségnek*, előbb-utóbb ő is rá kell jöjjön, hogy *ő sem lehet a ti ellenségetek*.” Naivitás? Ellenkezőleg, ha valami, hát ez a legszebb igazolása, hogy: „Nyílt szemű és nyílt szellemű nép vagyunk.” Mert *A magyar filozófia* végén ez a mondat pontosan következik a magyar poézis Janusztól József Attiláig húzódó nagy ívből.

A kör bezárult: a magyar filozófiának ez a Mohácsokat túlélt emberséges tétele vezeti át a diákokat a *Történetfilozófiához*. Ebben a részben Szabó professor bevezetőként vázolja röviden a historiográfia működését: a közösségek életét formáló *események* feltárásának és szűrésének a fontosságát, a *hagyomány* és a *forrás* mibenlétét, az *idő* szerepét, a történész különféle szempontok szerint vezetett „*ásatásait*” az idő egymásra rakódó rétegein át. Azután egy mesterien választott és interpretált „*esettanulmány*” segítségével bemutatja, hogyan alkalmazza a történész a fenti elveket, s hogyan fűzhető a gondos és kézzelfogható történeti rekonstrukcióhoz releváns filozófiai értelmezés. Az esettanulmány témáját Benkő Samunál találta. A nagy kolozsvári történétíró egy mikrohistóriai remeklésében a Szabadságharc egyik híres epizódjának és a róla írt

Petőfi-versnek a „ritmuseltolódását” vizsgálja. „Petőfi *Lenkei százada* című verse – írja *A história és a vers* című tanulmányában – 1848. augusztus 20-án jelent meg a Nép Barátságában. Lenkey János százados huszárjai viszont három hónappal korábban, május 28-án este hagyták el galíciai állomáshelyüket, s vágta neki a Kárpátoknak, hogy hazájukba térjenek. Miért kellett tizenkét hétnél tovább eltelnie ahhoz, hogy a költő átnyújtsa »cserfa-levelekből« kötött és örömkönnyei harmatával hintett koszorúját a huszár-századnak? Az események logikája felől közeledve, erre a kérdésre keresünk választ.”

Nyilvánvaló, a választ – amelyben Benkő rámutat a versben explicite meg sem jelenő Kossuth meghatározó szerepére – Isten is a történetírói módszer bemutatásának és történetfilozófiai megfontolás alapjának teremtette; Szabó Árpád kitűnő tanári érzékel választott. Összegezi diáktürelemhez sűrítve Benkő Samu minuciózus kutatásait, azután megvizsgálja az eseményeket a többi szereplő, nem utolsósorban az igencsak elmarasztalt hadügyminiszter, Mészáros Lázár szemszögéből, végül pedig visszapillant a történetekre a Világos utáni esztendőkből. A tanulság? Nincs tanulság; a diák hét gondosan fogalmazott kérdés nyomán maga töprenghet az olvasottakon: „tanuljunk meg filozófusszemmel olvasni”.

Így felkészülten vághat neki a diák *Az ember tragédiájából* válogatott bőséges szemelvényeknek. A kommentárok Madáchot – közös születési évükön (1823) túl is – Petőfi kortársaként, sőt bizonyos értelemben eszmetársaként mutatják be; „a nagy tragédiát is az a magyar gondolatvilág alakította ki, amely egyrészt szellemi háttere volt mindannak, ami nálunk 48/49-ben történt, másrészt pedig nem tért ki ez a mű az elől se, hogy utólag értékelje, levonja a tanulságot a magyar sorstragédiából.” Ádám-Miltiades szavaiban: „Csak egyedül én voltam a bolond, / Hivén, hogy ily népnek kell szabadság...” Petőfi fájó választási kudarca tükröződik, Szabadszálláson, három hónappal március tizenötödike után. De 1859/60-ban, a tragédia írásakor Madách már mindent más szemszögéből lát, mint Petőfi 1948/49-ben, forradalmi lelkesedésében és hitében. Madách a hittel szembeállítja a kételkedéssel kezdődő tudást; ám tudja jól, hogy tudással nemcsak a hit, de végső soron maga a tudás sem igazolható. „Ezért az ember sorsa csak állandó ingadozás lehet a tudás és a hit között.” Ez az ingadozás végül is a tragédia tárgya, és ezt az ingadozást elemzi Szabó Árpád a „Hit és felvilágosodás” című fejezetben, Berzsenyi és legfőképpen Arany János filozófiája alapján. A görög tudomány kezdeteinek tudós megfejtője joggal mutathat rá – Arany János *Honnan és hová* című művének segítségével – a tudomány leküzdhetetlen korlátaira, minden tudás szükségképpen végességére. Ám ez semmiképpen sem jelenti a tudomány hiábavalóságát. Éppen mert semmiféle ésszerű és tudományos érvelés eredménye sem lehet végleges, „egyre jobb és jobb magyarázatra törekszünk”. De nincs mindenre magyarázat, még kevésbé jó se. „Mit hisz a tudós? Ő lássa...” – idézi a nagy ókor-tudós a magyar filozófia egyik (ha nem a fő) forrásául választott Aranyt. De a hit se tehet úgy, mintha nem létezne a felvilágosodás. Ady muzsikáló tisztaságú *Kis karácsonyi énekétől A Sion-hegy alattig*, Szerb Antal szavával Ady „legfurcsább és legszebb Isten-verse”-ig Szabó Árpád *A minden-titkok verseiből* válogatott strófákkal demonstrálja a modern ember teológia és dogma nélküli „Hiszek hitetlenül Istenben” Isten-élményét. Aztán egy hasonlóan szép fejezetben, mintegy plutarkhos-i párhuzamban Ady mellé, vázol egy Kosztolányi-portrét, az *Esti Kornél énekének* játékos könnyedségétől a *Hajnali részegség* tiszta áhítatáig ívelőt, „Nézd csak, tudom, hogy...” címmel. Aztán a végső, „A barátság”-ról szóló fejezet végén Petőfi – ahogyan ma mondanánk – „túlélését” villantja fel Aranyban; és a sorjázó emlékező versekben egyszer csak újra fellobban ráció és irracionális örök egymásrautaltságában és küzdelmében a megfejthetetlen, de megfejtést nem is igénylő titok.

„Hallom suhogni könnyű lépteit / És önfeledve ajkam szól: te itt?... / S döbbenve ismerek fel rajzomon / Egy-egy vonást, mit szellemujja von. / »Övé! kiáltom, itt ez itt övé: / A szín erős, nem illik együvé.« / És áldom azt a láthatlan kezét... / Múlass velem soká, szelíd emlékezet!” Íme a kézzelfogható és meg nem fejthető titok. Ha valamihez, hát leginkább még a *Kis karácsonyi ének* gyermeki sóvárgásához fogható: „Isten-dicséretre / Mégis csak kiállok / De boldogok a pásztorok / S a három királyok...”

*

Örvendhetnének a diákok, akik ilyen okos és csinos tankönyvekből tanulhatnak, mint a *Magyarság* és a *Bevezetés*. De tanulhatnak-e csakugyan? Ki tudja, akad e napjainkban elég „Bödi bácsi” és „Magyari tanár úr”, aki csalhatatlan biztonsággal találjon rá a nagy pedagógiai fortélyal összeszerkesztett tankönyvek zűrzavarában az igazira, és rá tudja bírni diákjait választására? Hiszen ehhez az is kéne, hogy akadjon Debreceni Kollégium, ahol még a rossz diákok is, sőt még a rossz tanárok is tudták, hogy a tanulás – egyebek közt – komoly *munka* is, és tanulni pedig *muszáj*. (*Societas Philosophia Classica*, 1994.)

Vekerdi László